

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, ΑΚΡΟΔΕΞΙΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΑΣΙΣΜΟΣ: ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ

Δημήτρης Χαραλάμης

Ομότιμος Καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης ΕΚΠΑ
Πρόεδρος της Ελληνικής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης

Είναι πλέον γεγονός, ότι όταν μιλάμε για δημοκρατία σήμερα, μιλάμε για την κρίση της δημοκρατίας. Ακριβώς αυτό υποδηλώνει και ο τίτλος αυτού του σύντομου Συνεδρίου. Η αναφορά στη δημοκρατία ακολουθείται από την αναφορά στους δύο μεγαλύτερους κινδύνους που την απειλούν: την Ακροδεξιά και τη λογική της συνέπεια, τον φασισμό.

Η καθοριστική ιστορική εμπειρία αυτής της απειλής είναι η περίοδος του Μεσοπολέμου, η οποία υπήρξε η μεγαλύτερη δοκιμασία για τη δημοκρατία και η μεγαλύτερη κρίση της διαδικασίας εκδημοκρατισμού. Διαδικασία εκδημοκρατισμού που αποτέλεσε και αποτελεί την ιστορική, αλλά και τη γνωσιοθεωρητική *diferentia specifica* της νεωτερικότητας.

Το θέμα μας όμως σήμερα δεν αφορά στην ιστορία, ή στην ιστορική πορεία της δημοκρατίας, αλλά αναφέρεται στις απειλές, οι οποίες και πάλι μέσα στο νέο πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό και γεωπολιτικό περιβάλλον διαμορφώνουν τη νέα κρίση της δημοκρατίας. Γι' αυτό άλλωστε και έννοια του μεταφασισμού στον τίτλο του Συνεδρίου.

Ουσιαστικά η δημοκρατία στην οποία αναφερόμαστε, όταν αναφερόμαστε στην κρίση της δημοκρατίας, είναι η δημοκρατία που διαμορφώθηκε ως συνέχεια και ως συνέπεια μιας διαδικασίας, η οποία έχοντας τις ρίζες της στη Magna Charta και τις αγγλικές επαναστάσεις του 17^{ου} αιώνα, πήρε τις πρώτες συγκεκριμένες μορφές και διαστάσεις της με την αμερικανική και τη γαλλική επανάσταση. Έστω και αν η γαλλική επανάσταση δεν βρήκε την αρχική της αποτύπωση σε ένα λειτουργικό πολιτικό σύστημα, όπως στην Αμερική, αλλά τη βρήκε στην κατάργηση των κληρονομικών προνομίων και στη συστηματική νομική ανάδειξη, οριοθέτηση και θεμελίωση της ιδιοκτησίας και της προστασίας της με το ναπολεόντιο *code civil* του 1804.

Αυτή άλλωστε η «μεγάλη οριοθέτηση» της ιδιοκτησίας, ως έννοιας και ως δικαιώματος, επιτάσσει την αποδοχή ότι αυτές οι δύο επαναστάσεις του 18^{ου} αιώνα εισάγουν πλέον την εποχή της νεωτερικότητας και την επίπονη διαδικασία του εκδημοκρατισμού την κοινωνίας.

Η πορεία αυτή μπορεί να περιγραφεί και να αναλυθεί ως η πορεία προς την υπέρβαση της τμηματικής και της πολλαπλής ψήφου και του αρχικά ολιγαρχικού/αριστοκρατικού χαρακτήρα της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και την καθιέρωση/επιβολή της καθολικής μυστικής ψηφοφορίας: one man, one woman one vote μετά το πέρας του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου σε μια σειρά από χώρες.

Η καθιέρωση της τυπικής δημοκρατίας της καθολικής ψηφοφορίας, έστω και αν σήμαινε ένα κατεξοχήν καθοριστικό βήμα στη διαδικασία του εκδημοκρατισμού και στην πορεία προς την ολοκλήρωση του «ημιτελούς» εγχειρήματος της νεωτερικότητας, δεν μπόρεσε να αντέξει τις επιπτώσεις της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 1929 και της Μεγάλης Ύφεσης της δεκαετίας του 1930.

Η κατάρρευση της δημοκρατίας στον Μεσοπόλεμο, με εξαίρεση τις ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο, στην κεντρική, ανατολική και νότια Ευρώπη, οδήγησε στον φασισμό και τον ναζισμό, στο Ολοκαύτωμα και στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η πικρή διαπίστωση του Furet ότι η καθιέρωση της καθολικής ψηφοφορίας είχε ως αποτέλεσμα να ψηφιστούν οι φασίστες και να καταρρεύσει η δημοκρατία, αποτυπώνει την αδυναμία της τυπικής δημοκρατίας να θεμελιώσει την εμπιστοσύνη στους δημοκρατικούς θεσμούς και στην προοπτική της διανεμητικής δικαιοσύνης.

Αυτή η εμπειρία υπήρξε καθοριστική για τη μεταπολεμική περίοδο. Ήταν ίσως η μοναδική φορά στην ιστορία που η εμπειρία του παρελθόντος λειτούργησε ως μάθημα για την αντιμετώπιση του παρόντος και τον σχεδιασμό του μέλλοντος.

Με το τέλος του πολέμου το 1945 τελειώνει ουσιαστικά μια περίοδος που διαμορφώνεται ήδη από το τελευταίο τρίτο του 19^{ου} αιώνα. Αυτή η περίοδος χαρακτηρίζεται από τη συγκρότηση των ιμπεριαλιστικών εθνών-κρατών με πρωταγωνιστές τη Μεγάλη Βρετανία και τη Γαλλία και δευτεραγωνιστές το Βέλγιο και την Ολλανδία, ενώ οι παλιές αποικιοκρατικές δυνάμεις της Ισπανίας και της Πορτογαλίας βρίσκονται στη δύση τους. Μετά την εμφάνιση των νέων ιμπεριαλιστικών δυνάμεων της Ιταλίας (1861) και κυρίως της Γερμανίας μετά το 1871 η σύγκρουση των ιμπεριαλιστικών εθνών-κρατών για την κατανομή των αποικιακών εδαφών, η οποία σύντομα θα περιλάβει και την Ιαπωνία ως τη νέα ιμπεριαλιστική δύναμη στην Ασία, νικήτρια του ρωσο-ιαπωνικού πολέμου του 1905, χαρακτηρίζει ολόκληρη αυτή την ιστορική περίοδο και οδηγείται στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ουσιαστικά ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος αποτελεί τη συνέχεια του Πρώτου, με στόχο την ιμπεριαλιστική επικράτηση στην παγκόσμια σκακιέρα, πράγμα που οδηγεί πολλούς ιστορικούς να μιλήσουν για το νέο τριακονταετή πόλεμο, 1914-1945. Άλλωστε, αν ξεφύγουμε από την ευρωκεντρική οπτική και δούμε τα πράγματα σε πλανητικό επίπεδο, ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος αρχίζει πριν από το 1939. Αρχίζει ήδη το 1931 με την ιαπωνική ιμπεριαλιστική επέκταση στη Μαντζουρία, στην Κίνα και στην Κορέα.

Το 1945 όμως βρισκόμαστε στο τέλος αυτής της περιόδου, έστω και αν τυπικά αυτή η περίοδος τελειώνει με την ανεξαρτησία της Ινδίας και του Πακιστάν, την ανεξαρτησία της Ινδονησίας,

την ήττα της Γαλλίας στην Ινδοκίνα, την κρίση του Σουέζ, την ίδρυση της Λαϊκής δημοκρατίας της Κίνας και την ανεξαρτησία της Αλγερίας, για να αναφερθούμε στις κύριες εστίες της αποαποικιοποίησης.

Πρόκειται για το τέλος των ιμπεριαλιστικών αυτοκρατοριών της νεωτερικότητας και την ανάδειξη μιας νέας πραγματικότητας που καθορίζεται από την ηγεμονία των ηγετικών κρατών των δύο μπλοκ που ήταν οι νικητές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης.

Συγχρόνως η εμπειρία της αδυναμίας αποτροπής και διαχείρισης της κρίσης του 1929, η εμπειρία της κατάρρευσης της δημοκρατίας εκ των έσω, ο φασισμός, ο ναζισμός, το Ολοκαύτωμα και οι πρωτοφανείς καταστροφές του Α' και κυρίως του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, σε συνδυασμό με την τεράστια απειλή της επέκτασης και της επιρροής της Σοβιετικής Ένωσης και μέσω των κομμουνιστικών κομμάτων, οδηγεί στην κατανόηση ότι η τυπική δημοκρατία δεν είναι αρκετή για να προασπίσει τους δημοκρατικούς θεσμούς.

Το αποτέλεσμα ήταν η αναδιοργάνωση του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος με κύριο στόχο τη νομισματική σταθερότητα, τον έλεγχο των ροών του κεφαλαίου και την αποτροπή ανεξέλεγκτων οικονομικών κρίσεων. Η κατανόηση αυτή και οι σχετικές θεσμικές ρυθμίσεις σε παγκόσμιο επίπεδο αποτυπώνονται στη συμφωνία του Bretton Woods του 1944 που εδραιώνει την κυριαρχία του δολαρίου και τον ηγετικό ρόλο της Αμερικής στον Δυτικό κόσμο. Αυτή η θεσμική πλαισίωση και σταθερότητα του διεθνούς καπιταλιστικού συστήματος επιτρέπει την υλοποίηση και του βασικού μαθήματος από την κοινωνική και πολιτική κρίση του Μεσοπολέμου: τη μετάβαση από την τυπική στην ουσιαστική δημοκρατία, τη συμπλήρωση δηλαδή της τυπικής με την ουσιαστική δημοκρατία, την οργάνωση του κοινωνικού κράτους.

Πρόκειται για την πολιτική κατανόηση και θεσμική συγκρότηση του λόγω της εμπειρίας αυτοπόδεικτου ότι ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, που αποτελεί τον πυρήνα της δημοκρατίας, χωρίς την απαραίτητη υλική/οικονομική βάση δεν μπορεί να ισχύσει. Η συνταγματική κατοχύρωση του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας χωρίς υλικό υπόβαθρο είναι πραγματικά στον αέρα. Ουσιαστική δημοκρατία σημαίνει ότι οι καθοριστικές αρχές της δημοκρατίας, η φιλελεύθερη και η δημοκρατική αρχή συμπληρώνονται από μια τρίτη, εξίσου καθοριστική, την κοινωνική αρχή. Άλλωστε η εμπειρία του πολέμου και της πολεμικής οικονομίας είχαν λειτουργήσει απολύτως νομιμοποιητικά για την κρατική παρέμβαση στην οικονομία και την υψηλή προοδευτική φορολόγηση.

Για την Ευρώπη αυτό σήμαινε επιπλέον ότι το τέλος της ιμπεριαλιστικής ισχύος του Ηνωμένου Βασιλείου, της Γαλλίας και των άλλων ευρωπαϊκών κρατών (έστω και αν αυτή η κατανόηση ήρθε σταδιακά), σε συνδυασμό με την εμπειρία των φοβερών καταστροφών του Α' και του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ευρώπη, οδήγησε στην αναζήτηση μιας νέας πολιτικής στρατηγικής υπέρβασης των ευρωπαϊκών εθνικισμών και στην αναζήτηση του σχεδιασμού ενός νέου διεθνούς ρόλου για την Ευρώπη μέσω της υπέρβασης της εθνοκεντρικής λογικής. Η Συνθήκη της Ρώμης αποτέλεσε το πρώτο βήμα σε αυτή την κατεύθυνση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Υπό αυτές τις συνθήκες έχουμε την επικράτηση του κεϋνσιανού παραδείγματος, την επικράτηση της λεγόμενης κεϋνσιανής συναίνεσης. Έχουμε ουσιαστικά την ισχύ ενός σοσιαλδημοκρατικού

συμβολαίου και τη θεμελίωση του κοινωνικού κράτους για τουλάχιστον τριάντα χρόνια μετά τον πόλεμο στην Ευρώπη και τη συνέχιση του ρουσβελτιανού New Deal στην Αμερική. Έχουμε την τριακονταετία που έχει αποκληθεί Les Trente Glorieuses. Μια τριακονταετία κατά την οποία, χωρίς να καταργηθεί, η ανισότητα περιορίζεται σε ιστορικά μοναδικό βαθμό. Η οικονομική ανάπτυξη γνωρίζει εκπληκτικούς ρυθμούς (η ανοικοδόμηση της Ευρώπης παίζει εδώ βέβαια έναν κεντρικό ρόλο) και η κοινωνική αναγνώριση, ως προέκταση της πολιτικής, σε όλο το φάσμα του κοινωνικού κράτους και της αναδιανεμητικής δικαιοσύνης αποτελεί την πεμπτοσύια του ηγεμονικού κοινωνικοοικονομικού παραδείγματος.

Το πραξικόπημα του Pinochet στη Χιλή τον Σεπτέμβριο του 1973 ήταν η πρώτη και βίαιη ακύρωση του κεϋνσιανού συμβολαίου. Λίγα χρόνια αργότερα με ασφαλώς πιο ήπιο αλλά παγκόσμια καθοριστικό τρόπο, με την εκλογή της Thatcher (1979) στο Ηνωμένο Βασίλειο και του Reagan στις ΗΠΑ (1980), η περιθωριοποίηση του κεϋνσιανού και η σταδιακή επικράτηση του νεοφιλελεύθερου παραδείγματος είναι πραγματικότητα και η συμφωνία υπό την καθοδήγηση των ΗΠΑ, που έχει αποκληθεί Washington Consensus, τη δεκαετία του 1980 διεθνοποιεί το κοινωνικοοικονομικό παράδειγμα.

Το κεϋνσιανό παράδειγμα, αντιμέτωπο με τη μετεγκατάσταση της βιομηχανικής παραγωγής, κυρίως στις χώρες της νοτιοανατολικής Ασίας και σύντομα με σχεδόν αποκλειστικό αποδέκτη την Κίνα, και τον περιορισμό των βιομηχανικών επενδύσεων στις χώρες του καπιταλιστικού κέντρου, με παράλληλα συνεχιζόμενη αύξηση του κόστους της εργασίας και του κοινωνικού κράτους, αλλά και την ιλιγγιώδη αύξηση του κόστους της ενέργειας (πρώτη το 1973 και δεύτερη το 1979 πετρελαϊκή κρίση) οδηγείται σε στασιμοληθωρισμό. Έννοια και υλική συνθήκη που αποτέλεσε και αποτελεί τον ιδεολογικό στιγματισμό του σοσιαλδημοκρατικού συμβολαίου.

Το 1979 αποτελεί και συμβολικά τη χρονιά μετάβασης στο νεοφιλελεύθερο παράδειγμα (εκτός πολλών άλλων γεγονότων και εξελίξεων που καθιστούν το 1979 μια χρονολογία τομή). Αποτελεί τη χρονιά της νεοφιλελεύθερης στροφής, της στροφής στην ανισότητα. Στροφή που ολοκληρώνεται το 1989/91 με την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης.

Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και η οικονομική πολιτική που ακολουθεί ο Deng Xiaoping μετά το 1978 και ασφαλώς η είσοδος της Κίνας στο Διεθνή Οργανισμό Εμπορίου (WHO) το 2001 αναδεικνύουν τον καπιταλισμό, την οικονομία της αγοράς, στο μοναδικό στον κόσμο οικονομικό σύστημα. Η περίφημη ρήση της Thatcher: There is no Alternative (TINA) ως προς την οικονομία της αγοράς φάνηκε να δικαιώνεται απόλυτα.

Ακόμα και η χρηματοπιστωτική κρίση του 2007/2008 και η μετάλλαξή της σε δημοσιονομική κρίση στην Ευρώπη μετά το 2010, παρόλο που ανέδειξε τα αδιέξοδα του νεοφιλελεύθερου παραδείγματος, δεν στάθηκε δυνατόν να οδηγήσει στην υπέρβασή του. Όμως αυτή η αδυναμία υπέρβασης του νεοφιλελεύθερου παραδείγματος, ακόμη και σήμερα που μιλάμε για αποπαγκοσμιοποίηση, επανέφερε στο προσκήνιο συνθήκες που θυμίζουν την κρίση του Μεσοπολέμου.

Σαράντα χρόνια κυριαρχίας της ακραίας εκδοχής της αγοράς είχαν καθοριστικές επιπτώσεις στην ίδια την ποιότητα της φιλελεύθερης δημοκρατίας και στην κοινωνική της αποδοχή.

Το κύριο αποτέλεσμα αυτής της τεσσαρακονταετίας, το οποίο αναδείχτηκε εκρηκτικά κατά την κρίση του 2007/2008 και του 2010, αλλά και με την πανδημία του Covid-19, είναι η κοινωνική ανισότητα και η γιγάντια συγκέντρωση του πλούτου. Τα στοιχεία είναι γνωστά και σχεδόν τρομακτικά. Δεν είναι όμως εδώ ο τόπος για την παρουσίαση αυτής της συντριπτικής ανισότητας, αλλά για μια σύντομη αναφορά στα κοινωνικά και πολιτικά αποτελέσματά της.

Η κύρια συνέπεια αυτής της τεσσαρακονταετίας της ακραίας εκδοχής της αγοράς είναι η διάβρωση και σε μεγάλο βαθμό η απονομιμοποίηση της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Η εμφάνιση της ανισότητας σημαίνει τη σχετικοποίηση, ακόμη και την περιθωριοποίηση της κοινωνικής αναγνώρισης. Η περιθωριοποίηση αυτή οδηγεί στην υποχώρηση του κοινωνικού ορθολογισμού της δημοκρατίας και στην ανάδειξη του ανορθολογισμού ως συνεκτικής φαντασίωσης μέσω της υστερικής αναζήτησης ταυτότητας. Η υποχώρηση του κοινωνικού ορθολογισμού, λόγω των διαφόρων μορφών κοινωνικού αποκλεισμού που επιφέρει η υποχώρηση της κοινωνικής αναγνώρισης ανοίγει και πάλι το χάος των εθνικιστικών, ρατσιστικών, θεοκρατικών ιδεολογιών και των συνομωσιολογικών ερμηνειών της πραγματικότητας. Η δημόσια χρήση του λόγου υποκαθίσταται από τη δημαγωγία της πολιτικής εξουσίας και το ανορθολογικό χάος ενός λόγου που, έχοντας αποποιηθεί κάθε κριτήριο ορθότητας, προσπαθεί να εκφραστεί μέσα από την κατακερματισμένη δημοσιότητα των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Εναλλακτικές αλήθειες και ψεύδη καθορίζουν το τοπίο ενός ανορθολογισμού που εν ονόματι μιας υποτιθέμενης αντισυστημικότητας συστηματοποιεί την άρνηση και την ακύρωση των θεσμών της φιλελεύθερης δημοκρατίας και του δημοκρατικού κράτους δικαίου.

Η άρνηση της φιλελεύθερης δημοκρατίας παίρνει αρχικά τη μορφή μιας λαϊκιστικής απαίτησης για δημοκρατία, όπου τα κύρια στοιχεία είναι η περιθωριοποίηση της φιλελεύθερης αρχής, η υποτιθέμενη προνομιακή θέση της δημοκρατικής αρχής και ο στόχος –υποτίθεται– της ανάδειξης και υλοποίησης της κοινωνικής αρχής. Στο πλαίσιο αυτό ο ανορθολογισμός αναδεικνύεται ως ο τόπος του εργαλειακού ορθολογισμού της πολιτικής της αποδοχής και της θεμελίωσης της ανισότητας.

Σήμερα όμως η έννοια του λαϊκισμού παύει να έχει ουσιαστικό νόημα, γιατί το φαινόμενο παίρνει μια όλο και πιο ριζοσπαστική-αντιδραστική μορφή. Το αποτέλεσμα της πορείας αυτών των σαράντα ετών είναι ο εκφασισμός μεγάλων τμημάτων της κοινωνίας και ο εκφασισμός των κομμάτων που αναλαμβάνουν, υπό την καθοριστική καθοδήγηση συγκεκριμένων προσώπων και οικονομικών συμφερόντων, τη δημαγωγική υπονόμηση της δημοκρατίας. Το φαινόμενο είναι ήδη τρομερά επικίνδυνο στις ΗΠΑ, όπου ο εκφασισμός ενός μεγάλου τμήματος της αμερικανικής κοινωνίας είναι γεγονός και το ρεπουμπλικανικό κόμμα δεν είναι πλέον the Great Old Party (GOP), αλλά έχει μεταβληθεί στο party of Trump. Οι εξελίξεις στην Ευρώπη είναι επίσης ιδιαίτερα επικίνδυνες, είτε πρόκειται για τη Γαλλία και το κόμμα της Le Pen, είτε για τη γερμανική AfD, είτε για τον Orban, ή για τον Wilders, ή για την Ακροδεξιά στις σκανδιναβικές χώρες και στην Ιταλία, ή για τους ακροδεξιούς ερασιτεχνισμούς των Tories στο Ηνωμένο Βασίλειο.

Ο πυρήνας του προβλήματος βρίσκεται στο γεγονός, το οποίο θυμίζει έντονα τις διεργασίες της πολιτικής κρίσης του Μεσοπολέμου, ότι για ένα όλο και μεγαλύτερο τμήμα της κοινωνίας η

φιλελεύθερη δημοκρατία βιώνεται ως ένα σύστημα που λειτουργεί υπέρ των συμφερόντων μιας όλο και ισχυρής πλουτοκρατίας, υποστηριζόμενη από μια πολιτική τάξη, η οποία μέσω του συστήματος της περιστρεφόμενης πόρτας συμμετέχει στο κέντρο αυτής της νομής της εξουσίας και του πλούτου. Δεν πρόκειται όμως για μια ιδεολογικά κατευθυνόμενη φαντασίωση, αλλά για την πραγματικότητα της απολυτοποίησης της οικονομίας της αγοράς και του επακόλουθου κοινωνικού δαρβινισμού. Αυτή η υπερσυγκέντρωση του πλούτου και ο επακόλουθος κοινωνικός δαρβινισμός έχουν ως συνέπεια τη σταδιακή υποχώρηση της κοινωνικής συνοχής τα τελευταία σαράντα χρόνια, η οποία και διαμορφώνει τους πραγματικούς όρους διάβρωσης της δημοκρατίας.

Συγχρόνως η διάκριση των εξουσιών σχετικοποιείται, με ενδεικτικό παράδειγμα τη σύνθεση και τον ρόλο του Ανωτάτου Δικαστηρίου των ΗΠΑ και ιδιαίτερα των 13 περιφερειακών Εφετείων, ενώ η θεσμική διαφθορά υποσκάπτει και απαξιώνει το αξιακό υπόβαθρο της δημοκρατίας, όπως καταδεικνύει η απόφαση *Citizens United vs. Federal Election Commission* (2010) του Ανωτάτου Δικαστηρίου και οι αποφάσεις που ακολούθησαν στο ίδιο πνεύμα της εργαλειοποίησης της ελευθερίας της έκφρασης ως οχήματος για την απορρύθμιση.

Η άρνηση, ακόμη και η καταγγελία της κοινωνικής αναγνώρισης δεν περιορίζεται στην υποχώρηση του κοινωνικού κράτους, ή στον σχεδιασμό άμεσων ή έμμεσων πολιτικών λιτότητας. Θεσμικά πολύ πιο αντιφιλελεύθερη και αντιδημοκρατική μορφή παίρνει η υπονόμηση των θεμελίων της δημοκρατίας μέσω μιας τάσης, η οποία στηρίζεται στην αποψίλωση των εγγυήσεων του Συντάγματος και την υποκατάσταση του προϋποθετικού χαρακτήρα των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως συγκροτησιακών της δημοκρατίας προϋποθέσεων από την υποτιθέμενη έκφραση της θέλησης του λαού. Ενδεικτική αυτής της τάσης υπονόμησης της φιλελεύθερης δημοκρατίας είναι η απόσυρση του δικαιώματος στην άμβλωση από το σώμα των δικαιωμάτων του Συντάγματος με την ανατροπή από την τραμπικιά πλειοψηφία του Δικαστηρίου της απόφασης *Roe vs. Wade*.

Με το δήθεν επιχείρημα της δημοκρατικότητας, αφού καλείται ο κυρίαρχος λαός να αποφασίσει, ξεκινά μια διαδικασία υπονόμησης του Συντάγματος και των θεμελιωδών δικαιωμάτων και συνεπώς της ίδιας της έννοιας και της υπόστασης της λαϊκής κυριαρχίας. Γιατί η λαϊκή κυριαρχία στηρίζεται ακριβώς σε αυτό το γεγονός: Τα θεμελιώδη δικαιώματα δεν τίθενται υπό αμφισβήτηση και δεν εξαρτώνται από την εκλογική συγκυρία της λαϊκής ψήφου. Τα θεμελιώδη δικαιώματα σε όλα τα δημοκρατικά Συντάγματα κωδικοποιούν ουσιαστικά την κομβική για την ισχύ της δημοκρατίας φράση του Jefferson στην Αμερικανική Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας, ότι όλοι οι άνθρωποι είναι φορείς αναπαλλοτρίωτων δικαιωμάτων (και ελευθεριών). Η λαϊκή βούληση μπορεί να διαμορφωθεί και να εκφραστεί μόνο και εφόσον ισχύει αυτή η προϋπόθεση, μόνο και εφόσον ισχύουν τα θεμελιώδη δικαιώματα. Μόνον και εφόσον οι συμμετέχοντες στο κοινωνικό συμβόλαιο είναι φορείς αναπαλλοτρίωτων δικαιωμάτων και ελευθεριών έχει η έννοια της λαϊκής κυριαρχίας νόημα και υπόσταση. Η καταφυγή στην κρίση του λαού, στην ψηφοφορία δηλαδή για την αποδοχή ή όχι των δικαιωμάτων, ήδη ως γεγονός αναιρεί την έννοια του θεμελίου, υπηρετεί τον μύθο της προνομιακής ποιότητας της άμεσης δημοκρατίας και αποτελεί προφανώς την πεμπτούσια του λαϊκισμού. Πράγμα το οποίο έδειξε αν μη τι άλλο και η εμπειρία των

εκλογών του 1933 στη Γερμανία, όπου η ψήφος υπέρ του ναζιστικού κόμματος υπήρξε ακριβώς αυτό: η ψήφος για την ισχύ ή όχι και τελικά για την απόρριψη των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Με τις σκέψεις αυτές θέλω απλώς να σκιαγραφήσω την εσωτερική κρίση, την εσωτερική διάβρωση της δημοκρατίας. Όμως η ιστορική στιγμή σήμερα δεν περιορίζεται σε αυτό. Η δημοκρατία σήμερα δεν απειλείται μόνο από μέσα. Δεν απειλείται μόνο από την υποχώρηση της κοινωνικής αναγνώρισης και την έξαρση του ανορθολογισμού που αυτή επιφέρει και ο οποίος απειλεί να αναδείξει τον δημαγωγικό, νεοφασιστικό λόγο σε ηγεμονικό.

Η φιλελεύθερη δημοκρατία απειλείται και από εξωτερικές ολοκληρωτικές, δικτατορικές ή/και θεοκρατικές δυνάμεις. Οι απειλές αυτές, η πραγματική πολιορκία της δημοκρατίας έχει παρελθόν. Πήρε όμως συγκεκριμένη μορφή σε πρακτικό καθημερινό, αλλά και σε συμβολικό επίπεδο με την εισβολή του Πούτιν στην Ουκρανία στις 24 Φεβρουαρίου του 2022, ως συνέχεια της κατάληψης της Κριμαίας.

Ο νέος Ψυχρός Πόλεμος διαγράφεται πλέον σταθερά, ως αποτέλεσμα της συγκρότησης ενός πολυπολικού συστήματος μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και την καταστροφική διαχείριση της σύντομης περιόδου της αμερικανικής μονοκρατορίας (1991-2001) από την κυβέρνηση του υιού Bush μετά την επίθεση στους δίδυμους πύργους. Ο νέος Ψυχρός Πόλεμος δεν χαρακτηρίζεται, όπως ο προηγούμενος, από την αντιπαράθεση δύο αντιθετικών και ανταγωνιστικών οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών συστημάτων. Χαρακτηρίζεται από την πολιορκία της φιλελεύθερης δημοκρατίας από ανελεύθερα, δικτατορικά, ολοκληρωτικά και θεοκρατικά συστήματα στο πλαίσιο ενός ανταγωνιστικού, αλλά σε μεγάλο βαθμό κοινού οικονομικού συστήματος, έστω και αν η έννοια του πολιτικού καπιταλισμού αντιπροσωπεύει καλύτερα τη λειτουργία του καπιταλισμού στις χώρες αυτές. Ο κοινός παρονομαστής αυτών των καθεστώτων, που καθιερώθηκε να λέγονται, χωρίς γεωγραφική ακρίβεια (όπως και στον προηγούμενο Ψυχρό Πόλεμο) the Global South είναι η κατάφορη άρνηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η κατάφορη άρνηση της φιλελεύθερης δημοκρατίας και του δημοκρατικού κράτους δικαίου και ασφαλώς, όσον αφορά στα θεοκρατικά καθεστώτα, η άρνηση της εκκοσμίκευσης του κόσμου. Ηγέτης αυτού του αντιδημοκρατικού και αντιφιλελεύθερου μετώπου είναι η Κίνα, έστω και αν ο αναθεωρητισμός του Πούτιν επαναφέρει βίαια τη Ρωσία στο προσκήνιο.

Πρέπει να συνειδητοποιήσουμε τα στοιχεία εκείνα που έκαναν τον Πούτιν να πιστέψει ότι είχε έλθει η ιστορική στιγμή της βίαιης αναθεώρησης της διεθνούς τάξης, των διεθνών θεσμών, του διεθνούς δικαίου και της γεωπολιτικής αναδιάρθρωσης του κόσμου και γι' αυτό η ευκαιρία για να ξεκινήσει την εισβολή. Τα στοιχεία βάσει των οποίων θεώρησε ότι έχει ωριμάσει η αναθεώρηση του μεταψυχροπολεμικού κόσμου και η ανατροπή ακόμη και αυτής της ισορροπίας δυνάμεων που είχε διαμορφωθεί μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στην Ευρώπη ήταν κυρίως εν συντομία τα ακόλουθα:

Το πρώτο θεμελιώδες στοιχείο αυτής της βεβαιότητας ήταν η υποχώρηση της υπεροχής της Δύσης και το γεγονός ότι οι ΗΠΑ έχασαν την ιστορικά μοναδική παγκόσμια πρωτοκαθεδρία που απολάμβαναν την πρώτη και τη δεύτερη μετά-σοβιετική δεκαετία.

Η αυταπάτη του νεοφιλελευθερισμού ότι η «αυθόρμητη τάξη» της αγοράς (Hayek) αρκούσε για να σταθεροποιηθούν σε παγκόσμια κλίμακα οι οικονομικές και πολιτικοκοινωνικές ισορροπίες είχε καταλυτικά αποτελέσματα. Η αυταπάτη ότι ο καπιταλισμός, ως το μοναδικό πλέον οικονομικοκοινωνικό σύστημα στον κόσμο, υπό τους όρους της λεγόμενης συναίνεσης της Ουάσιγκτον, διαμόρφωνε μια παγκοσμιοποιημένη κοινωνία υπό την πρωτοκαθεδρία της Αμερικής κατέστησε την πολιτική ηγεσία των ΗΠΑ ανίκανη να αντιληφθεί το εύρος των ιστορικών προκλήσεων. Ανίκανη να αντιληφθεί τις αναγκαίες στρατηγικές που θα ήταν σε θέση να σταθεροποιήσουν το τέλος του ολοκληρωτισμού, να ενσωματώσουν την παραπαίουσα Ρωσία σε μια νέα αρχιτεκτονική ασφαλείας και να θωρακίσουν τη δημοκρατία σε παγκόσμια κλίμακα.

Στη συνέχεια ο ολέθριος για τις ΗΠΑ, αλλά και για τη Δύση γενικότερα, μακροχρόνιος πόλεμος που ξεκίνησε η τυχοδιωκτική κυβέρνηση του υιού Bush, μετά την επίθεση στους δίδυμους πύργους, στο Αφγανιστάν και στο Ιράκ επιτάχυνε την υποχώρηση της Αμερικής ως ηγεμονικής παγκόσμιας δύναμης. Υποχώρηση που κατέδειξε, στα μάτια του Πούτιν, και το φιάσκο της ερασιτεχνικά οργανωμένης αποχώρησης από το Αφγανιστάν.

Η κυβέρνηση Obama, στο μεσοδιάστημα μεταξύ της ανικανότητας της προεδρίας του υιού Bush και της γελοιοποίησης της Αμερικής κατά την τετραετία Trump, παρόλο που βοήθησε στο να αποκτήσει η Αμερική μεγάλο μέρος από το χαμένο διεθνές κύρος της, δεν μπόρεσε να αποτρέψει την εσωτερική διάβρωση της αμερικανικής δημοκρατίας.

Η γελοιοποίηση της Αμερικής, η εσωτερική πόλωση, η αξιοθρήνητη αντιμετώπιση της πανδημίας, η σταδιακή διάλυση της συνοχής της αμερικανικής κοινωνίας και η αναδίπλωση της Αμερικής από την Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή κατά την προεδρία Trump ήταν για τον Πούτιν η καθοριστική ένδειξη ότι η Αμερική δεν πρόκειται παρά να εγκαταλείψει τον διεθνή της ρόλο και να επανέλθει στην προ-ρουσβελτιανή, αν όχι και στην προ-ουίλσιανή, απομόνωσή της. Για τον Πούτιν και η κυβέρνηση Biden, έρμαιο της εσωτερικής διάβρωσης και πόλωσης της αμερικανικής δημοκρατίας και των ορίων μιας εσωτερικά και εξωτερικά αδύνατης προεδρίας, δεν άλλαξε τίποτα σε αυτή την παρακμιακή πορεία. Συγχρόνως η μετάθεση του στρατηγικού βάρους της Αμερικής στον Ειρηνικό φάνηκε να επιβεβαιώνει την απομάκρυνση των ΗΠΑ από την Ευρώπη.

Το δεύτερο καθοριστικό στοιχείο ήταν η αντίληψή του για τον ρόλο και την κατάσταση της Ευρώπης.

Η Ευρώπη και ειδικότερα η ΕΕ, αρχικά υπό την πίεση της χρηματοπιστωτικής-δημοσιονομικής κρίσης και στη συνέχεια υπό την πίεση της πανδημίας, εσωτερικά διχασμένη μεταξύ Βορρά-Νότου, μετά από την πολλές φορές αποικιακή αντιμετώπιση του Νότου από τον Βορρά κατά την οικονομική κρίση, την έξοδο του Ηνωμένου Βασιλείου, αλλά και το πολιτιστικό-αξιακό ρήγμα μεταξύ της ευρωπαϊκής Δύσης και της ευρωπαϊκής Ανατολής, φαινόταν να μην παρουσιάζει τη συνοχή και τη δυναμική εκείνη που θα μπορούσε, ενταγμένη στην αμερικανική αμυντική ομπρέλα, να αντιμετωπίσει τον ωμό επεκτατισμό του Πούτιν. Άλλωστε η Γερμανία, η ουσιαστικά όχι μόνον οικονομικά αλλά και πολιτικά μετά την επανένωση ηγεμονική δύναμη στην Ευρώπη, ενώ επέβαλε του όρους της με απόλυτη αποφασιστικότητα στο εσωτερικό της Ένωσης, αντιμετώπιζε τη Ρωσία του Πούτιν και την Κίνα του Xi Jinping, μέσα από τον συνδυασμό των συμπλεγμάτων

του παρελθόντος (απέναντι στη Ρωσία) και της αφελούς και συγχρόνως συμφεροντολογικής πίστης στην ήπια δύναμη της παγκόσμιας αγοράς. Παγκόσμιας αγοράς στην οποία, σύμφωνα με τις γερμανικές αυταπάτες, ο ρόλος της Γερμανίας ως της μεγαλύτερης εξαγωγικής δύναμης, σε –επικερδή– σύμπτωση με την Κίνα, φάνταζε καταλυτικός.

Η «προσαρμοσμένη στην αγορά δημοκρατία» της Μέρκελ (η πιο καθαρή μορφή της νεοφιλεύθερης ερμηνείας του γερμανικού Ordoliberalismus) κατέστησε τη γερμανική κοινωνία ευάλωτη απέναντι σε εξωτερικές εξαρτήσεις και έρμαιο της ίδιας της υποτιθέμενης ήπιας δύναμής της. Το αποτέλεσμα ήταν η ενεργειακή εξάρτηση της Γερμανίας –και της Ευρώπης– από τη Ρωσία, η εξάρτησή της από την κινεζική αγορά και την κινεζική παραγωγή και ο εκούσιος αφοπλισμός της. Η τυφλή εμπιστοσύνη στην «αυθόρμητη τάξη της αγοράς» είχε δύο καθοριστικές επιπτώσεις, οι οποίες και οι δύο συνετέλεσαν στην εσωτερική διάβρωση και στην ενδυνάμωση της εξωτερικής πολιτοκράτειας της δημοκρατίας.

Η απολυτοποίηση της «αυθόρμητης τάξης της αγοράς», που θεωρήθηκε όχι απλώς η μόνη ορθολογική τάξη της οικονομίας, αλλά και η μόνη ορθολογική τάξη της κοινωνίας, αποξένωσε την «προσαρμοσμένη στην αγορά δημοκρατία» από την καντιανή και λοκιανή ηθική φιλοσοφική θεμελίωση της δημοκρατίας και συγχρόνως οδήγησε στην απόθεση των γεωπολιτικών παραμέτρων του διεθνούς συστήματος.

Ο συνδυασμός χαμηλότερου του ευρωπαϊκού μέσου όρου πληθωρισμού, πολιτικής καθίζησης του κόστους της εργασίας (dampning μισθών) και φτηνού αερίου ή πετρελαίου από τη Ρωσία κατέστησε τη Γερμανία κατά τη περίοδο της καγκελαρίας Μέρκελ ηγεμονική δύναμη στην Ευρώπη. Ότι αυτή η σχέση διαιώνιζε το καθεστώς Πούτιν και το κλεπτοκρατικό κύκλωμα των ολιγαρχών που τον περιέβαλλαν δεν θεωρήθηκε ως μακροπρόθεσμη απειλή, αλλά αντίθετα θεωρήθηκε εγγύηση για τη σταθερότητα του συστήματος, που αναπαρήγαγε την ηγεμονική θέση της Γερμανίας στην Ευρώπη και τελικά έκφραση της αυτόματης τάξης της αγοράς. Άλλωστε και η όλο και μεγαλύτερη εξάρτηση από την παραγωγή και την αγορά της Κίνας δεν ερμηνεύτηκε ποτέ ως κινεζική στρατηγική όχι μόνο οικονομικής ανάπτυξης, αλλά και ως στρατηγική δημιουργίας οικονομικών εξαρτήσεων από την Κίνα με στόχο την αναρρίχσή της στην ηγεμονική θέση στο διεθνές σύστημα. Πολιτική που υπό την ηγεσία του Χι πήρε συγκεκριμένες μορφές.

Η ανυπαρξία πραγματικής αντίδρασης της Δύσης μετά τη σφαγή στο Grozny της Τσετσενίας, τη συνεχή εσωτερική καταπίεση και τη λογοκρισία, τις δολοφονίες δημοσιογράφων και αντιφρονούντων στη Ρωσία, την εισβολή στη Γεωργία, τον ενδεκαετή πόλεμο στη Συρία, με εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας στην ημερησία διάταξη και τη μετατροπή της Συρίας του Assad σε ρωσικό προτεκτοράτο, την προσάρτηση της Κριμαίας και τα 8 χρόνια πόλεμο στο Donbas της ανατολικής Ουκρανίας έδωσαν στον Πούτιν την εντύπωση ότι οι όποιες αντιδράσεις στην εισβολή και κατάληψη της Ουκρανίας θα ήταν και πάλι υποτονικές και τελικά άνευ σημασίας. Αντίθετα θεωρούσε προφανές ότι η εισβολή στην Ουκρανία δεν θα οδηγούσε μόνο στην εύκολη μετατροπή των τέως Σοβιετικών Δημοκρατιών και πάλι σε κράτη-δορυφόρους της Ρωσίας, κατά το πρότυπο της Λευκορωσίας, αλλά και ότι θα ήταν η αρχή του εκβιασμού και της σταδιακής φινλανδοποίησης της Ευρώπης. Πολιτική την οποία ποτέ δεν εγκατέλειψε μέχρι σήμερα.

Υπό αυτές τις προϋποθέσεις οργανώθηκε η εισβολή, ακολουθώντας το τόσο κοινότοπο πρότυπο της εισβολής του Χίτλερ στην Πολωνία: Η Ουκρανία υποτίθεται ότι απειλούσε τη Ρωσία και γι' αυτό αμυνόμενη η Ρωσία εισέβαλε με επιπλέον στόχο την «αποναζιστοποίηση» της Ουκρανίας...

Όμως η εκπληκτική αντίσταση του ουκρανικού λαού ανέτρεψε το σχέδιο του νέο-αυτοκρατορικού αναθεωρητισμού του Πούτιν. Αντίσταση που ανέτρεψε την παθητικότητα και τις μέχρι χτες κυρίαρχες αυταπάτες της Ευρώπης, όπως και την αναδίπλωση της Αμερικής από την Ευρώπη. Το ΝΑΤΟ ξαναβρήκε λόγο ύπαρξης και αποτέλεσε πόλο έλξης, λόγω της ρωσικής απειλής, για χώρες που κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου δεν είχαν ενταχθεί σε αυτό, όπως η Σουηδία και η Φινλανδία. Ενώ η Γερμανία εγκατέλειψε, έστω και μέχρι σήμερα διστακτικά, το δόγμα της ήπιας δύναμης, στάση την οποία ακολουθεί προφανώς και η Ιαπωνία.

Όμως η ιστορία δεν τελειώνει εδώ. Ο πόλεμος συνεχίζεται και μεταβάλλεται σε έναν πόλεμο χαρακωμάτων που θυμίζει περισσότερο το γαλλο-γερμανικό μέτωπο του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.

Η κύρια αντιπαράθεση όμως βρίσκεται μεταξύ της Δύσης και της Κίνας. Η Ρωσία του Πούτιν, μακριά από τον Δυτικό κόσμο, που θα μπορούσε να αποτελέσει τον φυσικό χώρο της ρωσικής κοινωνίας, θα μπορέσει να υπάρξει μόνο στο πλαίσιο ενός άξονα Κίνας-Ρωσίας. Σε αυτό τον άξονα η ασυμμετρία οικονομικής, τεχνολογικής, αλλά και διεθνοπολιτικής δύναμης είναι δεδομένη και ο καθοριστικός πόλος είναι η Κίνα, έστω και αν έχει πολύ δρόμο μπροστά της για να αποκτήσει ανάλογο με τη Ρωσία πυρηνικό οπλοστάσιο.

Αυτός ο νέος ψυχρός πόλεμος διαφέρει από τον προηγούμενο. Το καθεστώς Πούτιν είναι μια κλεπτοκρατική δικτατορία, η οποία στηρίζεται σε καταπίεση, τρομοκρατία και διαφθορά. Δεν έχει την ιδεολογική δύναμη και την πλανητική επιρροή που είχε ο κομμουνιστικός ολοκληρωτισμός, ο οποίος άντεξε γι' αυτό τον λόγο 70 χρόνια. Το καθεστώς του επιθετικού εθνικισμού και του αυταρχικού κλεπτοκρατικού καπιταλισμού του Πούτιν δεν έχει τέτοια προοπτική και ίσως γι' αυτό είναι ακόμη πιο απρόβλεπτο και επικίνδυνο.

Λόγω του πεπερασμένου της δικτατορίας του Πούτιν το παιχνίδι μακροπρόθεσμα είναι στα χέρια της Κίνας, η οποία χωρίς και αυτή να έχει την ιδεολογική βάση ενός διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, όπως στη μαοϊκή περίοδο, έχει μια σαφώς πολύ πιο μακροπρόθεσμη στρατηγική παγκόσμιας ισχύος.

Ο πόλεμος του Πούτιν, συσπείρωσε και «ξύπνησε» μια ανέλπιστα ενότητα και αποφασιστικότητα στη Δύση, δημιουργώντας έτσι εμπόδια και στο ειρηνικό προσωπείο της κινεζικής στρατηγικής της παγκόσμιας διείσδυσης, στον περίφημο «νέο δρόμο του μεταξιού». Η άρνηση της κρατικής οντότητας της Ουκρανίας συμβαδίζει απόλυτα με την άρνηση της κρατικής οντότητας της Ταϊβάν και προΐδεάζει για το τι μέλει γενέσθαι στη Νότια Σινική Θάλασσα. Ο επιθετικός εθνικισμός και η νεοαποικιακή στρατηγική της Κίνας γίνονται πλέον όλο και περισσότερο ορατοί, όπως και η στοχοθεσία της περιθωριοποίησης της φιλελεύθερης δημοκρατίας και του ελέγχου των πλουτοπαραγωγικών πόρων σε παγκόσμια κλίμακα. Αν και η εισβολή του Πούτιν δεν εντάσσεται στα στρατηγικά σχέδια της Κίνας, ο Χι δεν μπόρεσε παρά να αποδεχθεί, και μάλιστα πανηγυρικά, τον ρόλο του αυτονόητου συμμάχου του Πούτιν, ονομάζοντας και αυτός την εισβολή «ειρηνική

επιχείρηση» αυτοπροστασίας με παράλληλη διακήρυξη του σεβασμού των εθνικών συνόρων! Η Κίνα άλλωστε δεν επείγεται, έχει χρόνο για την πραγμάτωση των στρατηγικών της στόχων.

Αλλά ο χρόνος είναι πλέον η βάση και της πολιτικής του Πούτιν. Ο χρόνος ως όπλο απέναντι στην Ευρώπη και τις αντοχές της και ως αναμονή των εξελίξεων στη Αμερική, όπου η εκλογή Trump θα σήμαινε την επιτυχία της πολιτικής του απέναντι στην Ουκρανία και ως εκ τούτου και την επανενεργοποίηση της πολιτικής της φινλανδοποίησης της Ευρώπης. Μια νίκη του Trump δεν θα είχε μόνο καταστροφικές επιπτώσεις για τη δημοκρατία στις ΗΠΑ και τον Δυτικό κόσμο γενικότερα, αλλά θα απέβαινε καταστροφική όχι μόνο για την εθνική υπόσταση της Ουκρανίας αλλά και για την εθνική υπόσταση της Ταϊβάν. Άλλωστε οι εξευτελιστικοί όροι που θέτει ο Πούτιν για την κατάπαυση του πυρός, όροι που ταυτίζονται πλήρως με την ολοκληρωτική νίκη της Ρωσίας, γιατί διαφορετικά θα καταρρεύσει το συμβολικό-ιδεολογικό υπόβαθρο της εξουσίας του, καθιστούν κάθε προοπτική ειρήνης αδύνατη.

Παράλληλα η ενορχηστρωμένη δράση του αντιδημοκρατικού τόξου με κύριους φορείς την Κίνα, τη Ρωσία και το Ιράν διευρύνουν το μέτωπο ενάντια στη Δύση με την επίθεση της ελεγχόμενης από το Ιράν Hamas εναντίον του Ισραήλ, πολλαπλασιάζοντας τις κρίσεις που πρέπει να αντιμετωπίσει η δημοκρατική κυβέρνηση της Αμερικής.

Στη νέα αυτή ψυχροπολεμική αντιπαράθεση τα μέτωπα είναι πλέον απτά και οι συγκεκριμένες εσωτερικές απειλές είναι ορατές.

Η πρώτη άμεση απειλή αφορά στην πορεία της αμερικανικής δημοκρατίας. Αν οδηγηθούμε σε δεύτερη Προεδρία Trump, τότε η θεσμική έκπτωση της αμερικανικής δημοκρατίας και η γεωπολιτική της υποχώρηση θα υποσκάψει και θα ανατρέψει το πολιτικό και ηθικό περιεχόμενο της αντιπαράθεσης και ως εκ τούτου την εσωτερική συνοχή της Δύσης και τις δυνατότητες αντίστασης της Ευρώπης.

Η δεύτερη αφορά στους καθοριστικούς όρους της κοινωνικής συνοχής και της ποιότητας της δημοκρατίας. Αν δεν επέλθει αλλαγή του κοινωνικοοικονομικού παραδείγματος της ακραίας εκδοχής της αγοράς δεν μπορεί να υπάρξει εκείνη η κοινωνική αποδοχή, η οποία ανέδειξε τη δημοκρατία νικήτρια του μεταπολεμικού Ψυχρού Πολέμου. Γιατί μπορεί η κατάρρευση του κομμουνιστικού συστήματος να ερμηνεύτηκε, στη δεδομένη ιστορική συγκυρία, ως νίκη του Reagan και της νεοφιλελεύθερης εκδοχής της αγοράς, αλλά προϋπόθεση αυτής της νίκης υπήρξαν οι όροι της κοινωνικής συνοχής που είχε πετύχει ο κεϋνσιανός μεταπολεμικός καπιταλισμός στη βάση του ουσιαστικού εκδημοκρατισμού που εξασφάλιζε η προοδευτική φορολόγηση και η αναδιανεμητική δικαιοσύνη. □